

Schultheisz Emil

Széky János Károly és a késői vitalizmus

A magyar–oroszc orvostörténeti kapcsolatok történetéről szóló könyvünk¹ megjelenése óta egész sor újabb adat került elő, amely azt bizonyítja, hogy ezek az összeköttetések sűrűek és állandó jellegűek voltak. A magyarországi járványokról és járványorvosokról írt cikkeink anyaggyűjtése során találkoztunk pl. Fábry János dr. kijevei orvos, az 1750. évi nagy ukrajnai pestisjárvány egyik hősének alakjával, akinek Halleban 1737-ben megjelent disszertációja is megérdemli figyelmünket. A még feldolgozásra váró adatok halmazából hadd emeljük ki ezúttal Széky János Károly dr. alakját, aki rövid életpályája során – mindössze 32 évet élt meg – a magyar, orosz és francia medicinának mintegy összekötő kapcsává vált működésével.

Széky János Károly 1783. szeptember 21-én született az Ugocsa megyei Nagyszöllősen. Szüleit korán elvesztette, és sok nélkülözés árán, szűkös rokoni támogatással végezte el – mindvégig jeles eredménnyel – iskoláit Máramarosszigeten és Nagykarolyban. A gimnáziumi tanulmányok befejeztével bölcsészetet hallgat az egri püspöki líceumban, majd belép a piarista rendbe. 1800–1801-ben Kecskeméten novícius és a III. grammatikai osztály tanára, 1802-től 1804-ig a szegedi, majd ezt követően öt esztendőn át a temesvári piarista gimnáziumban oktatja az ifjúságot. 1804-ben közrebocsátja Kárász István Csongrád megyei alispán tiszteletére írt ünnepi ódáját. Ugyanebben az évben a pesti egyetemen megszerzi a bölcsészdoktori diplomát.

1806-ban, arra hivatkozva, hogy „mejje meggyengült”, valójában azonban végleges életpályáját előkészítve, kilépett a piarista rend kötelékéből és Bécsbe költözött, ahol beiratkozott az egyetem orvoskarára. Orvostanhallgatói éveinek emlékét őrzi Hildebrand bécsi orvosprofesszorhoz írt, szintén latin nyelvű verses műve.²

Bécsi tanulmányait oly ragyogóan végezte, hogy – e kor magyar sajtójában példa nélkül – a 'Magyar Kurir' részletesen beszámolt 1813-ban történt orvosdoktorrá avatásáról: „Tek. Ugocsa Vármegyéből Nagy Szöllősről való tudós és érdemes Hazánkfia, Titt. Széki János Károly Úr, minekutána az Orvosi Tudománynak minden részeit az ide való régi Csász.

¹ Schultheisz E. – Tardy L.: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. 199 p.

² Ode ad illus. celeb. ac doctiss. virum Joa. Val. nobilem ab Hildenbrand ... occasione solennitatis, cum auditores institutionum clinicarum in pignus amoris perenne effigiem dilectissimi professoris sui in aedibus disciplinae prax. clini. dicatis collocarent, ... scripta. Vindobonae, 1811. Gerold. 7 p.

Universitásban a' meghatározott öt esztendőig szorgalmasan tanulta, 's azokban szorosan megvizsgáltatott, és a' Doktori legfőbb grádusnak elnyerésére méltónak találtatott volna, azon tudós naugurális Dissertációjában, mellynek következő tzime vagyon: In propulsandis morbis quid naturæ virtus artis praesidia quid valeant sive celebris illa sententia: natura morborum medicatrix, quartum in se veri complectatur, a közelebb múlt Januárius 29-dik napján az universitas palotájában, az Orvos Doktori gradusnak elnyerése végett, számos Bétsi Doktorok és orvosi tudományt tanuló ifjak jelenlétekben disputatiót tartott. Opponensi Titt. Wurm József, Hermann és Veit Doktor Urak voltak, kiknek ellenvetéseikre fellyebb nevezett tudós hazánkfia olly nagy készséggel, olly böltsen, 's olly szép deáksággal felelt, hogy minden jelen volt Tudósok elméjének élességén, tudományának mélységén és a' Deák nyelvben való ékesen szóllásán tsudálkoztanak.

Disputatiójának végzése után a' jelen volt Decanus és Med. Professor Urak vele kezét fogván néki nagyon örvendettek és tudományával érdemlett szerentsét kívántak. – Első opponense Titt. Wurm József ide való nagy tudományú és tapasztalású Orvos Doktor Úr azt merte felölle mondani, hogy nevezett érdemes Hazánkfiánál sem tudósabb, sem az orvosi tudományban jártasabb ifjat nem esmért, és hogy akármellyik Európai Universitásban méltó volna a Professorságra. – Mi is szívünk szerént örvendünk, hogy ezen Tudós Hazánkfia virtusainak ki hirdetésére szerentsénk lehetett.”

Széky disszertációját³ tanulmányozva, csatlakozunk, de nem fenntartás nélkül, egykori opponenseinek értékítéletéhez. Értekezése a kor orvosi irodalmának feltétlenül jellemző és nem is érdektelen dokumentuma. Disszertációjában főként a vitalisztikus medicina szemszögéből foglalja össze tételesen azt, amit a szervezetről, annak a természettel való összefüggéseiről, valamint a betegségekről tudni kell, nem utolsó sorban tárgyalva a természet gyógyító erejét.

A kor szokásának megfelelően a szerző a tárgyalt téma történeti fejlődésének bemutatásával vezeti be tanulmányát. A betegségszemlélet alakulását vázolja Hippokratéstől a vitalistákig. Ebből a meglehetősen hosszan taglalt történelmi háttérből bontakoztatja ki végül disszertációjának téziseit is, amelyekben a barokk medicina vitalizmusa és a kezdődő romantikus medicina gondolataival találkozunk.

A barokk medicina vitalisztikus szemlélete új irányzat a betegségértelmezés addigi fejlődésében. Ez a szemlélet csaknem teljesen szembefordul az előző korszaknak még Descartes által fundált, tisztán mechanisztikus felfogásával. A vitalisztikus betegségszemlélet

³ Dissertatio inauguralis medica in propulsandis morbis quid naturae virtus artis praesidia quid valeant sive celebris illa sententia: natura morborum medicatrix, quartum in se veri complectatur. Viennae, 1813. Gerold. 66 p.

ugyan már a XVII. század közepén is jelentkezett van Helmont írásaiban, virágzásának ideje mégis a XVIII. század első fele, legjellegzetesebb reprezentánsa pedig a Széky által oly gyakran idézett G. E. Stahl. A vitalizmus második virágkorát a XIX. század első két évtizedében élte, amikor Széky disszertációja is megjelent.

A vitalizmus számára az organizmus „élő valami”, aminek működése egyedül a mechanika szabályai szerint nem magyarázható, mint azt az addig divatos iatromechani-iatrokémiai iskolák tanították. Részfunkciók mechanisztikus magyarázatát ugyan megengedi, de feltételezi egy olyan, lényegében immateriális erő, principium létezését, amely az életfolyamatokat fenntartja, harmonikus összműködésüket irányítja. Stahl idézve egy helyütt Széky is azt írja, hogy a test egységét és egészét – amely részeiben oly bomlékony és lényegében már születésekor pusztulásra ítélt – csak ez az immanens erő őrzi meg. Az értekezés 7. tétele magyar fordításban így szól: „Az élet fenntartásához nem elegendő a pusztá anyag és az organizmus tevékenysége, de szükséges annak állandó restitúciója és reproductiója is”. Ezt a folyamatot is az a bizonyos immanens principium mozgatja. A Széky által is képviselt vitalizmus klasszikusan idealista természetfilozófiai álláspont. Hogy ezt hirdeti, annál is inkább érthető, mert munkájából kitűnően, Schelling természetfilozófiája foglalkoztatta leginkább. A francia enciklopédisták materializmusa és mechanikai determinizmusa úgy látszik, nem hatott Székyre, legalábbis tanulmányában nyomát sem találjuk ennek. Bécsi professzorai ezt nyilván érdemének tudták be.

Az orvosok a századfordulón is keresték azt a filozófiai alapot, amely egyrészt magyarázatát adhatta a meglevő ismereteknek, másrészt elméleti alapot szolgáltatott a további ismeretszerzések számára. Kant kriticizmusa erre épp úgy nem volt alkalmas, mint a természettudományokkal hadilábon álló Fichte filozófiája. Schelling volt az, akinek teologikus természetbölcselete a vitalizmus szellemében nevelkedett orvosok, így Széky gondolatvilágába is leginkább beleillett. Schelling rendszerében a központi fogalom az élet. Az egész természetet a szervezet szempontjából nézi, a természet erőinek egyesülését tekinti a természet legfőbb céljának, mert ez vezethet szerves élet keletkezéséhez. A természet célja az élő szervezet – írja Schelling. Az élő organizmus határozza meg az emberi természetet, fejt ki Széky disszertációja legelső tételében. Ennek a schellingi természetbölcseletnek – a medicina területére vetítve – legnagyobb veszedelme az volt, hogy teleologikus szemlélete eleve csökkentette az empiriás vizsgálatok értékét. Mivel – Schelling szerint – az ész és a természet ugyanaz, az intellektus megszerkesztheti a természet törvényeit, tekintet nélkül a tapasztalatra. Az eszme minden, az anyag háttérbe szorul, a fiziológia spekulatívva válik, az anatómia eltöprel. Ennek megfelelően Széky elegáns, cicerói ékesszólású disszertációjában a

betegségekről szólva, a kórbonctanról épp úgy nem történik említés, mint a leíró anatómiáról. Szó van azonban egy másik, akkor divatos fogalomról. Értekezésének 5. tétele ezt mondja: „Az életfolyamat azonos az elektrogalvanicus folyamattal.”

Mint ismeretes, Galvani 1791-ben megjelent munkájában kísérletei alapján bizonyította, hogy az állati szervezetben elektromosság van. Mielőtt azonban nagyfontosságú felfedezése a maga természettudományos jelentőségének megfelelő helyet elfoglalta volna a tudományban, Galvani az új ismeretet elhamarkodva alkalmazta a kórtanra. A szervezetben „keringő villamosság”-ot jelölte meg számos betegség okaként. Később hívei már magát az életfolyamatot azonosították a „galvanicus processussal”. A XIX. század első évtizedeiben a Galvani-féle elméleteknek igen sok híve volt, különösen német nyelvterületen, mert hiszen ez a tan igen jól beleillett a Schelling-féle természetfilozófiába.

Széky munkájának ezt tárgyaló része érdekes analógiát mutat az 1806-ban a dorpati egyetemen doktorált, majd Oroszországban nagy karriert befutott Orlay János inauguralis disszertációjával.⁴ Orlay is azt írja, hogy a szerves élet nem más, mint „Processus galvanico chemicus in mutatione formae ac mixtionis positus”. E gondolatnak egyik legprominensebb képviselője Johann Christian Reil hallei professzor, akinek az általa kiadott 'Archiv für die Physiologie'-ben megjelent erre vonatkozó dolgozatait mind Orlay, mind Széky gyakran és hosszan idézi. A vitalizmus Galvani-féle másik propagálója az experimentális élettanban is járatos, azonban inkább még természetfilozófiai szemléletű bécsi professzor, Georg Prochaska, Széky egyik tanára, akinek munkásságát több helyen is említi.

Széky tanulmánya teljes képet ad a késői vitalizmus egész irodalmáról is.

A Bécsben, 1813-ban megjelent, fentebb említett disszertáció érdekessége, hogy Széky János Károlyt azt Novoszilcev grófnak, I. Sándor legbizalmasabb tanácsadójának és az orosz felsőoktatásügy újjászervezőjének ajánlotta, aki segítőtársával, Orlay János dr.-ral együtt nagy előmozdítója volt az Oroszországba irányuló magyar tudóskivándorlásnak. Ez a dedikáció kézenfekvővé teszi, hogy Széky orosz kapcsolatai már a bécsi évek alatt kialakultak, amit az bizonyít, hogy ugyanennek az évnek végén I. Ferenc hozzájárulásával évi 2000 rubel fizetéssel belép az orosz hadseregbe mint törzsorvos. 1814-ben hagyja el az ország területét és Svájcra keresztül Párizsba sietett, amelyet ekkor, Napóleon bukása után, a szövetséges haderők tartottak megszállás alatt. Széky az orosz seregek hazavonulása után is Párizsban maradt, hogy irányítsa az ottani katonakórházban ápolt francia, orosz és más nemzetiségű katonabetegek gyógykezelését. Ebben a minőségben oly sikeresen működött, hogy a francia becsületrenddel tüntették ki és a francia orvostudományi társaság tagjává választotta.

⁴ Vö. Schultheisz E. – Tardy L. id. mű p. 140 skk.

Szeptember 24-én mondott végleg búcsút a francia fővárosnak és Pétervárra utazott, hogy elfoglalja fontos beosztását az orosz hadiegészségügy szervezetében. Itt azonban súlyos betegség támadta meg; mint a korabeli újságcikk írja: „a’ rugó inaknak forró nyavalájába esett. Kigyógyult ő ugyan ebből annyira, mennyire, míg végtére az ő egyéb nyavalái – májban a’ Szorultság (Obstructiók) és tüdőben a’ Kelevények (Tuberculae) – hasznos életének örökre véget vetettek.” 1815. április 28-án halt meg Szentpétervárott, alig 32 éves korában.